

КОМПЛЕКС ОБРЯДІВ ВИКЛИКАННЯ ТА ЗУПИНЕННЯ ДОЩУ У РУМУНІВ БУКОВИНИ

Антоній МОЙСЕЙ

Основа землеробського календаря у східних романців (у тому числі і румунів Буковини) склалася поступово поряд із скотарським у дохристиянські часи у процесі взаємодії людини з природою, на основі переданих із покоління у покоління астрономічних, метеорологічних та інших спостережень. Одними з вагомих і найархаїчніших складників аграрних звичаїв та обрядів у румунів були обряди викликання й зупинення дощу, які під тиском цивілізаційних процесів лише частково збереглися до наших днів.

До окремих аспектів даної проблеми зверталися у своїх роботах М. Я. Салманович¹, В. С. Зеленчук, Ю. В. Попович², які навели короткі дані про обряди викликання дощу, поширені у центральнорумунському ареалі. Е. А. Рікман³ подав інформацію про обряди “Калоян” та “Папаруда” у с. Мольниця сучасного Герцаївського району Чернівецької області. Однак, на даний час слід констатувати відсутність цілісного дослідження обрядів викликання та зупинення дощу, практикованих румунами Буковини, що відкрило б перспективу узагальнення цих обрядів, визначення їх виконавців — “соломонарів”, “градівників”, “цегельників” тощо, а також виявлення зв’язку даних обрядодій із культом плодючості, імітаційною магією, похоронними та обрядами ініціації.

Найбільш важливу інформацію про обряди викликання та зупинення дощу румунів Буковини було почерпнуто з народознавчих праць та відповідей на етнографічні анкети румунських дослідників традиційної культури населення Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст.: Б. П. Хаждеу⁴, С. Ф. Маріан⁵, Є. Нікуліце-Воронка⁶, Т. Памфіле⁷, Н. Денсушану⁸ та ін. За допомогою цих джерельних матеріалів можна визначити основні обряди викликання та зупинення дощу і їх виконавців, що побутували у румуномовного населення сучасного Сторожинецького, Глибоцького, Новоселицького та Герцаївського районів Чернівецької області, а також сучасного Сучавського повіту Румунії.

Серед різних магічних обрядодій румунів Буковини, пов’язаних із викликанням дощу, найбільшого поширення набули “Калоян” та “Папаруда”.

Термін “Калоян” визначений І. Гіною у “Довіднику календарних народних звичаїв” як “посланець до Бога дощу задля благаання розв’язати або зв’язати дощі, уособлений лялькою, виготовленою з глини, ганчір’я, соломи або гілок, та одягненою у лахміття”⁹. Даний обряд поширився майже на всій території проживання румунів (Румунія, Молдова, Добруджа, Буковина)¹⁰. Для нього характерні назви чоловічої статі: Калоян-Скалоян-Батько Сонця-Святий Сонце-св. Ілля; або жіночої статі: Дощ-Бабка Дощу-Мати Калояна-Мати Мандрівниця-Божа Матір-Фея-Скалояна-Засуха-Мати Засухи¹¹. На Буковині найбільше поширена назва “Калоян”, а в південній її частині побутували також назви “Бабка Дощу”, “Мати Дощу”, “Мати Засухи” та ін.¹²

Один з найбільш характерних для цієї зони описів “Калояна” подав румунський етнограф С. Ф. Маріан у праці “Свята у румунів” (1898-1901). За цим обрядом, щороку третього вівторка після Великодня рано-вранці дівчата виліплювали маленького глиняного хлопчика, якого іменували “Калоян” або “Скалоян” (у деяких місцевостях — “Матір дощу”). Його одягали у народне вбрання, клали у маленьку труну, обкладали шкаралупою великодніх писанок та волошками і ховали за межею села. Мета обряду — викликати дощ. На третій день після похорону “Калояна” викопували, оплакували та повертали у село, де кидали у колодязь або в річку. При цьому висловлювали побажання, щоб рік був дощовим та родючим: “Coloieni, Iene, / Coloieni, Iene, / Dute-n cer si cere / Sa sloboada ploile, / Zilele si noptile / Sa deschida portile / Sa curga ca girlele / Ca sa creasca grinele.” / “Коляне, Яне, / Коляне, Яне, / У небес проси / Звільнити дощі, / Дні та ночі / Щоб брами відчинили, / Та, як потоки текли, / Щоб хліба росли”¹³.

Цей звичай можна зустріти і в наші дні. У румуномовних селах Нижнього Буковин-

ського Попруття (Новоселицький район) молодь у засушливу пору року здійснює ритуал “похорону засухи”. Він лише частково подібний до описаного С. Ф. Маріаном “Калоюна”. Тут опудало виготовляють з воску чи ганчір’я. Обряд виконується не у точно визначений день, а лише тоді, коли довго нема дощу¹⁴.

На думку теоретика румунської фольклористики П. Руксендою, “Скалоян” (“Калоюян”) відігравав роль посередника між землею і небом, тобто обряд спрямований на досягнення зв’язку між людьми і Богом¹⁵.

Структуру промовлянь “Скалоюна” ще в ХІХ ст. аналізував румунський учений Г. Теодореску у праці “Румунські народні поезії”. Він поділив промовляння на благання, повторювані впродовж усієї промови (“Калоюне, Яне”), прохання, виголошені у наказовій формі (“У небес проси / Відкрити брами, / Звільнити дощі, / Та, як потоки текли, / Дні та ночі”), та мотивацію прохання (“Щоб хліб ріс”)¹⁶.

Загальнобуковинський обряд “Калоюна”, описаний С. Ф. Маріаном, доповнюється різними варіантами виконання дійства. Цей обряд відомий у с. Пашкани Стольничени (південної частини Буковини) під назвою “Калайман”, практикується під час посухи. Обряд здійснювали в основному дівчата (с. Пашкани Стольничени¹⁷, Кручя Броштени, Басарабь, Котиргаш Броштени, Саска¹⁸ — південної частини Буковини) та жінки (с. Мелінь, Долхаска, Джулешти Дрегенешти, Форешти — південної частини Буковини) або спільно, дівчата і жінки (с. Басарабь, Котиргаш Броштени)¹⁹. У більшості цих сіл ляльку виготовляли в образі людини, яка символізувала засуху (с. Басарабь, Котиргаш Броштени, Долхаска, Саска), “Мати дощу” (с. Кручя Броштени, Мелінь) або “Мати засухи” (с. Джулешти Дрегенешти). Її робили з ганчір’я, однак існували і деякі відмінності, так у с. Кручя-Броштени основу ляльки виготовляли з дерева і одягали у національний костюм, у с. Долхаска — з чистого ганчір’я, взятого у вагітної жінки²⁰. Іноді тулуб ляльки набивали тирсою, стружкою та кукурудзяними качанами (с. Мольниця Герцаївського району). Довжина ляльок у цьому селі сягала від 15 до 75 см.²¹ Центральним елементом обряду було закопування ляльки на роздоріжжі (с. Басарабь), на межі села (с. Форешти, Саска)²². У с. Мольниця труною

для ляльки слугувала картонна коробка з-під взуття, обгорнута марлею та прикрашена васильком. До місця поховання труну з лялькою приносили на дерев’яних ношах (Ларга, Медвежье — Молдова; с. Мольниця Герцаївського району)²³. У дорозі процесія зупинялася біля криниць, де хлопці кропили всіх водою. Через декілька днів ляльку викопували та вкидали у річку або криницю. З деякими відмінностями це дійство відбувалось у с. Пашкани Стольничени, де ляльку не викопували²⁴. Під час вкидання викопаної ляльки у воду у с. Дрегенешти (південна частина Буковини) дівчата виголошували: “A murit mama secetei / Si a in-viat mama ploii” / “Померла мати засухи / Та ожила мати дощу”. Подібні слова виголошувалися і в с. Мелінь: “Draga mea, mosica mea, / Da cum ne-ai suparat: / Pe noi ne-ai lasat / Si ploaie nu ne-ai dat...” / “Люба моя, бабусю моя, / Як ти нас засмутила: / Нас лишила / І дощу нам не дала...”²⁵. У с. Удешти Сучавського повіту в обряді брала участь і дівчина на виданні, вбрана у весільне плаття, яку кидали у воду²⁶. Слід зазначити, що після завершення церемонії у с. Пашкани Стольничени дівчата збиралися у домі, де була виготовлена лялька, і пригощалися. Цей обід дістав назву “поминки калоюнів” (“pomana caloienilor”)²⁷.

Зовсім інакше завершувався цей обряд у с. Мольниця. Там хлопчики, які не брали участі у “похоронах”, намагалися відшукати місце поховання і вкрасти ляльку. Якщо вони знаходили і викопували ляльку, — вірили, що скоро піде дощ, у разі невдачі — через тиждень хлопці, які закопали ляльку, самі відкопували та “відроджували” її, потім вбивали, розриваючи на шматки і розкидали їх у полі, засіяному пшеницею. Розірвана лялька повинна була відродити рослинницьку силу землі. В подальшому повторювали обряд з новою лялькою. У засушливе літо ховали декілька ляльок²⁸.

Слід відзначити схожість певних періодів даного обряду з похоронними обрядами, а саме — голосіння, похоронна процесія, поминки тощо. Однак, характерною особливістю даного обряду є відсутність прямого інсценування смерті. Виготовлену з глини ляльку одразу ж одягали як покійника, тобто в народній свідомості “Калоюна” вже з самого початку вважався мертвим. У цьому контексті розривання ляльки на шматки та розкидання їх у полі не

означало інсценування вбивства, оскільки це дійство відбувається після її похорону. На нашу думку, шматочки тіла “Калояна” мали сприяти відновленню плодючості землі. Зв’язок “Калояна” з культом плодючості, на наш погляд, проявляється також у акті начинення тулубу ляльки кукурудзяними початками, обкладання її шкаралупою великодніх писанок, кроплення водою учасників процесії за допомогою віника, виготовленого з верхньої частини кукурудзяного початка тощо. Крім того, у цьому обряді простежуються і сліди імітаційної магії, а саме в обрядах кроплення водою учасників процесії, та в інших дійствах, пов’язаних з водою.

За твердженням румунської дослідниці Л. Бердан, “Калоян” символізував також обряд ініціації, що проявилось в акті поховання — викопування ляльки, поховання ляльки у священному просторі: на роздоріжжі, на межі сіл²⁹.

Наведений С. Ф. Маріаном обряд має багато спільних рис з описаним С. Килимником обрядом “похорону Ярила” в українців. Українці так само перед Зеленими святами робили солом’яного боввана в образі чоловіка, обряд виконувався молоддю, опудало оплакували, хоронили або топили. Однак, за твердженням самого автора, мета цього обряду в українців досі не з’ясована³⁰.

Подібність за змістом, формою та термінологією румунських, молдавських та болгарських обрядів, дозволила В. С. Зеленчуку і Ю. В. Поповичу виділити їх у специфічний регіон, що має свої відмінності і охоплює територію Молдови, Добруджи, Мунтенії та північну частину Болгарії. На їхню думку, територія поширення обряду збігається із зоною розселення північної групи фракійських племен в останні століття до н. е. — перші століття н. е., що свідчить про те, що східнороманські і болгарські обряди своїм походженням пов’язані із стародавніми фракійцями та їх релігією³¹. Саме у період ранніх контактів фракійського і слов’янського населення на Балканському півострові, вважають автори, фракійці перейняли від слов’ян назву обряду “Калоян”, який, можливо, походить від давньослов’янського “кален”, що означає “глиняний”³². Румунський дослідник Д. Олтян висловив також припущення, що назва “Калоян” походить від болгарського “Калаян” — “глиняна лялька”³³.

На підтвердження тези про фракійсько-дакське коріння обряду “Калоян” румунська дослідниця М. Комша навела приклад зображення ритуалу викликання дощу на одному з фрагментів керамічного посуду зі стоянки Попешти-Новач (Джурдський повіт Румунії)³⁴.

Про давність побутування цього обряду свідчать чоловічі та жіночі назви і фігури ляльки, які, на думку Л. Бердан, свідчать про те, що обряд виконувався у перехідному періоді від матріархату до патріархату. Про цей факт свідчить і використання у деяких зонах Румунії двох ляльок — чоловічої і жіночої статі: Калоян-Калояна, Мати Дощу-Батько Сонця³⁵.

Поступово магічна основа даного обряду втрачається. Так, якщо першопочатково обряд проводився з метою відновлення землі, то в подальшому його завдання обмежилось лише викликанням дощу. З початку ХХ ст. обряд став поступово перетворюватись на дійство ігрового характеру.

Крім “Калояна”, у румунів Буковини побутовував ще один обряд, виконуваний з метою викликання дощу під час тривалої засухи — “Папаруда” або “Пепелуга”, який, на думку Д. Олтяна, має індоєвропейське коріння³⁶. Одну з перших згадок про виконання цього обряду вміщено у “Описі Молдови” (1716) молдавського господаря Д. Кантемира (у 1359-1774 рр. територія Буковини входила до складу Молдавського князівства — А. М.). Так, молдавські селяни одягали дівчину, якій ще не виповнилося і 10 років у сорочку, виплетену з листя та трави. У супроводі дітей, танцюючи та співаючи, вона обходила село, а старі жінки виливали їй на голову холодну воду. При цьому всі співали: “Papaluga sus in cer, portile deschide-i, izbaveste ploile ca sa creasca grau, secara, mei”... / “Пепелуге високо у небі, брами відчини, відпусти дощ, щоб росла пшениця, жито, просо”...³⁷

Під назвою “Папаруда” буковинці розуміли “злих, високих та худих чоловіка чи жінку” (с. Маморниця Герцаївського району), “щось довге, високе, обідране та немите” (с. Басарабь сучасного Сучавського повіту), “велику і високу жінку” (с. Дрегенешти), “високу та тупу жінку або чоловіка” (Столничешти Прежескул, Космешти сучасного Сучавського повіту). У с. Джулешти Дрегенеску іноді дуже високому чоловікові могли сказати, що він “високий як папалуга”³⁸. Обряд виконувався дить-

ми, дівчатами, жінками, іноді хлопцями³⁹, а також циганками⁴⁰. При цьому одного з групи роздягали, вбирали в лахміття, обвивали гірляндами з квітів та листям і водили на мотузку від хати до хати. Всі співали, аплодували, а “папаруда” танцювала. Після цього господарі кропили “папаруду” водою та обдаровували. У с. Кручя Броштени було зафіксоване виконання цього обряду циганками. Так, одну з циганок обгортали листям бузини, ганчір’ям і водили за собою⁴¹.

Отже, хоча обряди “Калоян” та “Папаруда” і різняться за формою проведення, вони мають багато спільних рис: обидва виконувались з однією і тією самою метою — викликати дощ під час засухи, вони відігравали роль посередника між землею і небом, в обох був присутній звичай обливання тощо.

За віруваннями румунів Буковини, в природі існували спеціальні “непрости” люди — носії езотеричних знань — “соломонарі” (“solomonari”), які могли керувати дощовими хмарами. У “Словнику сучасної румунської мови” цей термін визначений як “особа, яка володіє певними астрономічними знаннями, може складати календарі, передбачати майбутнє; чарівник, який читає по зірках і може керувати дощами, бурями, градом”⁴². Цей термін вперше був згаданий у першому варіанті книги І. Будаї-Деляну “Циганіада”, який лишився у рукописі⁴³. Він відомий майже у всіх повітах Румунії⁴⁴. На думку бухарестської дослідниці А. Олтяну, за своїми функціями румунський “соломонар” подібний до польського “planetnik”, словацького “planetníci”, українського “чорнокнижник”⁴⁵.

На відміну від інших носіїв езотеричних знань, “соломонарі”, за віруваннями буковинських румунів, проходили спеціальну семирічну школу під землею, де їх сам диявол навчав усіх мов живих істот, таємниць природи, чарам і ворожінням, що існують на землі. І лише після завершення навчання вони забиралися на крилах вітру на хмари і починали керувати градом та хуртовинами⁴⁶. Основними атрибутами “соломонарів” виступали “золота вуздечка” та “чорна книга”. Вуздечкою вони приборкували драконів, на яких піднімалися на хмари і “варили лід”. Так, у деяких буковинських селах, коли гримить грім перед бурею, казали, що вариться лід. “Чорну книгу” “соломонарі” читали

коли за допомогою драконів піднімали лід з бездонних озер у небо, або коли заповнювали назад озера водою. Так, у с. Дорна (південної частини Буковини) вірили, що озеро, звідки ці істоти брали лід, є на горі Інелу⁴⁷.

Характерною особливістю цих “непрости” людей є те, що вони ходили просити милостиню по селах, могли наслати град та бурю на поля тих селян, які їх скривдили. Тому з особою, яку підозрюють у володінні такою силою, у селі поводяться добре⁴⁸.

Слід зазначити, що дощовими хмарами могли керувати і особи жіночої статі — “соломонерице”, які були навчені соломонарями-самітниками (цей термін відомий у Ботошанському, Фегераському та Сучавському повіті Румунії)⁴⁹. Крім того, у праці Є. Нікуліце-Воронки “Звичаї та вірування румунського народу” зустрічаємо ще один синонім “соломонарів”, що побутовав на Буковині: “Град направляють фармазони, для чого навчаються як ним керувати”⁵⁰.

На думку Д. Олтяна, “соломонарі” є нащадками дако-гетських священиків. Внаслідок археологічних знахідок стало можливим зробити висновок що у IV-I ст. до н. е. контроль над атмосферними драконами здійснювали жриці богині, зображеної у іпостасі володарки тварин. Про це свідчить зображення на позолочених срібних таблицях, виявлених на півдні Дунаю (Летніца), де жінка сидить верхи на триголовому монстрі, а на таблицях, виявлених на стоянці Лупу, зображена подібна жінка, яка тримає у руці дракона із головою коня⁵¹.

Для відвернення дощових хмар надісланих “соломонарями”, у буковинських румунів існували спеціальні люди, які отримали у народі назви “градівників”, “каменярів”, “цегельників” або “контрсоломонарів” (“grindinar”, “pietrar”, “caramidar”, “contrsolomonar”)⁵². Вони, зазвичай, перебували на утриманні села та оберігали поля і пасовища від граду. Під такими самими назвами вони були відомі і в Румунії⁵³. Вони мали багато спільного із гуцульськими “баїлами” чи “градівниками”, бойківськими “хмарниками”, сербськими “облачарами” чи “облакопрогонниками”⁵⁴.

Професія “градівника” передавалася у спадок від батька до сина, крім того градівники проходили певний обряд ініціації — постилися напередодні Різдва, св. Василя, Водохреща. Найбільш поширений обряд, який виконували

“градівники”, полягав у тому, що у переддень згаданих свят, сидючи за обрядовим столом на тому місці, де до того сидів священик, який ходив з іконами по селу, виголошували спеціальні заклинання проти “соломонарів”: “Voi solomonarilor, / Dusmanii crestinilor! / Poftim azi la mine-n casa / Si veti sta l-aceasta masa / Si cu mine veti manca, / Din bucate veti gusta, / Cate sunt pe masa mea. / Poftim azi de ospatati / Ca nimic sa nu-mi stricati...” / “Ви соломонарі, / Вороги християн! / Запрошую сьогодні до себе в дім / І будете сидіти за цим столом / І зі мною пригощатися, / Страви спробуйте, / Скільки є на моєму столі. / Запрошую сьогодні пригощатися / Щоб нічого не знищили...”⁵⁵. Під час виголошення заклинання вони тримали у руці гілку ліщини, якою потім відвертали дощові хмари від села.

Символічне запрошення бурі на ритуальну трапезу відоме і в карпатських “градівників”. У зв’язку із цим викликає інтерес записане чернівецьким дослідником І. Г. Чеховським повідомлення від професора К. Ф. Германа з Чернівців про зразок магічної практики, який йому випало спостерігати у 1930-х роках у виконанні свого батька Федора Юрійовича, 1883 р. н., лісоруба, без освіти, у с. Розтоках над Черемошем, на Буковинській Гуцульщині. Так, перед початком родинної трапези на різдвяний Святвечір мати накладала до однієї великої миски по ложці з кожної ритуальної страви, а батько, Федір Герман, виходив з тією вечерєю на подвір’я й урочистим голосом тричі запрошував на вечерю природні стихії. Виголосивши запрошення, він розкидав ложкою частину “вечері для бурі” навхрест на всі чотири сторони світу і хрестився. На думку І. Г. Чеховського, особливість запрошення-заклинання зазначених адресатів полягала у конструюванні тексту за формулою заклинання-відторгнення: тобто, якщо запрошені істоти не приходили, то виконавець обрядодійства закликав їх, щоб так само не з’являлись упродовж усього року й не чинили йому жодної шкоди. Щоб ж до наведеного дійства, то воно розглядалося ученим як вербальний “синонім” жертвоприношення, що мало характер підношення жертви у порубіжний локус⁵⁶.

Для відвернення дощових хмар румунські “градівники” виходили на межі села і вимовляючи заклинання, відвертали град гілкою ліщи-

ни від села у безлюдні місця. У разі, коли “соломонарі” їх не слухали, “градівники” різали навхрест косами хмари — одразу “соломонар” верхи на драконі падав на землю, а згори на нього рушився весь лід. Іноді для відвернення граду “градівники” використовували більш складні обрядодії: встромлювали ніж у землю, відвертали хмари вербовою гілкою, якою врятували жабку з пащі змії⁵⁷, виходили у поле в самому кожусі одягнутому хутром назовні на голе тіло, відвертали град спеціально виготовленою палицею, яка на одному кінці мала заглиблення, заповнене освяченою пшеницею⁵⁸.

Магічні дійства для відвернення граду виконували також “цегельники”, які мали забезпечити добру погоду для будівельників. Вони закопували у землю міх з водою, зверху запалювали вогнище. Після завершення будівельних робіт відкопували міх, підвішували та робили в ньому маленький отвір, щоб вода з нього витікала помалу — у разі недотримання цієї умови — людей чекала повінь⁵⁹.

Простим буковинським селянам були відомі й індивідуальні дійства захисту від граду, хуртовин тощо. Один з таких обрядів зафіксований у с. Богденешти, під час якого жінки заманювали вагітну жінку до криниці і виливали їй на голову відро води. Якщо жінка ображалася на них, — вони вірили, що скоро піде дощ⁶⁰. Для відвернення граду били у церковні дзвони, кидали на подвір’я сокиру лезом догори, а також сапу, хлібну лопату, віник тощо⁶¹. Для припинення дощу люди запалювали свічку і ладан, свічку ставили на підвіконня і тримали там, доки не мине град, ладаном обкурювали оселю. При цьому вимовляли спеціальні слова: “Fugi ploaie / Calatoare, / Ca te-ajunge / Sfantul Soare / C-un mai / C-un pai / Cu sabia / Lui Mihai, / Cu cutitul / Omului, / Taie capul / Domnului!..” / “Біжи, дощ / Мандрівний, / Бо наздожене / Святий Сонце / З молотком, / З соломинкою, / З мечем / Мігая, / З ножем / Людини, / Відриже голову / Бога! ...”⁶². В іншому випадку крали у церкві церковне клепало і вкидали у криницю чи річку (с. Борка, Броштени, Васкани — південна Буковина)⁶³. Існував подібний обряд з іконою, яку викрадали з якоїсь хати або церкви і кидали у криницю чи річку (Долхаска, Борка, Броштени, Цолешти, Богденешти, Саска — південна Буковина). Так само ви-

конувався обряд із вкраденою посудиною, яку також кидали у криницю (с. Долхаска), або прив'язували до верби чи іншого дерева, щоб отвір посудини був направлений у бік джерела (с. Богденешти). Найбільш поширений був обряд, що виконувався священиком, який з процесією виходив у поле та читав молитви біля криниці (с. Борка, Броштени, Долхаска, Цолешти — південної частини Буковини, с. Тирнавка — сучасного Герцаївського району)⁶⁴. Слід зазначити, що вихід священика з процесією у поле існує і в наш час майже у всіх буковинських селах.

Крім того, буковинським румунам були відомі і деякі маніпуляції з гострими залізними предметами: заривали у землю тупий кінець сокири, гострий же направляли вгору; різали навхрест хмару гострим кінцем сокири⁶⁵.

Ці індивідуальні обряди мають чимало спільних рис з аналогічними обрядами слов'янських народів. Так, українці Полісся з тією самою метою викрадали хрест та глиняні горшки і вкидали їх у криницю, обливали водою вагітну жінку біля колодязя, запалювали “громничу” свічку під час граду⁶⁶. Загальнослов'янським вважає Н. Толстой ритуал кидання хлібної лопати, практикований у багатьох районах Чернігівської, Житомирської, Гомельської, Рівненської та Брестської областей. Болгарам, сербам, полякам, росіянам і словенцям був відомий звичай викидати гострі залізні предмети лезом догори для розсікання дощової хмари; серби, хорвати, поляки били у церковний дзвін під час бурі⁶⁷.

Буковинським румунам були відомі і деякі звичаї та обряди для зупинення чи відведення граду, хуртовин тощо, які виконувались, або у яких використовувались об'єкти, освячені на певні календарні свята. Так, в уявленні буковинців володарем граду та атмосферних драконів був св. Петро. Вони вірили, що, коли не дотримуватись суворо дня цього святого, він за допомогою драконів “варить льод” та насилає град на їх поля і пасовища⁶⁸. Поряд зі св. Петром буковинці святкували також день св. Іоана Зварювача Каменю (“sf. Ioan Fierbe Piatra”), коли суворо заборонялося працювати⁶⁹. З метою відведення дощу буковинські румуни святкували наступні дні: Велику неділю (свято посівів і захисту ланів від граду, святкують 3 дні)⁷⁰, св. Іллі⁷¹, переддень Ар-

міндена⁷², св. Фоки, Марини, Пантелія Мандрівника (с. Ватра Молдовіцей південної частини Буковини), “Великий ярмарок” або “Кам'яний ярмарок” (перший четвер після Великої неділі)⁷³ тощо. У с. Михальча (північної частини Буковини) жінкам заборонялося працювати також у перший четвер після Великодня⁷⁴. Град також могли відвернути за допомогою хреста, зображеного на пасці, освяченій на Великдень у церкві⁷⁵.

Відповідно до природної циклічності і стабільності, у світогляді румунів Буковини простежується ідея циклічності і сталості. Селянське життя було до певної міри прогнозованим, залежало лише від певних природних катаклізмів (надмірне зволоження ґрунту, посуха, буря, град та ін.), які на території їх проживання траплялися нечасто. Тому й духовний світ людини був чітко визначений, сталий, пов'язаний, у першу чергу, з природою. Саме у цьому контексті обряди викликання дощу під час тривалої посухи та надмірного зволоження ґрунтів відіграють значну роль у повсякденному житті румунського селянина. Аналіз зазначених вище обрядів викликання та зупинення дощу підводить нас до висновку про наявність у буковинських румунів певної системи, яка складалася з кількох компонентів: 1. “Калоян” і “Папаруда”, що були розповсюджені майже на всій території проживання румунів на Буковині; 2. комплекс обрядів, які виконували “солломонарі” та “контрсолломонарі”; 3. сукупність індивідуальних (більш простих) обрядів, яких незмінно дотримувались прості селяни; 4. обряди, приурочені до певних календарних свят. Весь цей комплекс обрядів застосовувався не лише безпосередньо під час грози, чи при появі дощових хмар, але і як ритуали профілактичного характеру, проведені без фіксації певної календарної дати, або ритуали, які входили до річного циклу землеробського календаря. Це підтверджує системний характер обрядів та ритуалів, пов'язаних з одним із значущих елементів життя хліборобів. На користь цієї думки можна привести також факт дохристиянського походження цих обрядів, які впродовж століть змогли зайняти у землеробському календарі позицію, згідно з їх функціональною необхідністю. Комплексне дослідження цих обрядів дозволяє встановити пантеон “володарів” граду, хуртовин у буковинських румунів — св. Петро,

св. Іоан, св. Фока та ін., а також річні свята, дотримувані для відвернення граду від полів і пасовищ. Оскільки обряди викликання та зупинення дощу чітко прив'язані до аграрних звичаїв та обрядів, їх потрібно розглядати у тісному взаємозв'язку.

1. *Салманович М. Я.* Румыны // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX — начало XX в. Летне-осенние праздники. — М., 1978. — С. 244-257.

2. *Зеленчук В. С., Попович Ю. В.* Антропоморфные обряды у восточнороманских народов (XIX — начало XX в.) // Проблемы истории и культуры. — М., 1981. — С. 195-201.

3. *Рикман Э. А.* Обряд вызывания дождя на севере Молдавии и в Буковине // Полевые исследования института этнографии. 1980-1981. — М., 1981. — С. 29-36; *Рикман Э. А.* О двух молдавских народных представлениях // ПИИЭ. 1977. — М., — 1979. — С. 40-44.

4. *Muslea I., Barlea O.* Tipologia folclorului din raspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu. — Bucuresti, 1970. — 634 p.

5. *Marian S. F.* Sarbatorile la romani. — Bucuresti, 1898. — Vol. I. — 290 p.; 1899. — Vol. II. — 307 p.; 1901. — Vol. III. — 346 p.; *Marian S. F.* Sarbatorile la romani. — Bucuresti, 1994. — Vol. I-II. — 460 p.; *Marian S. F.* Sarbatorile la romani / Editie ingrijita de I. Datcu. — Bucuresti, 1995. — Vol. I. — 320 p.; Vol. II. — 360 p.; *Marian S. F.* Sarbatorile la romani. Studiu etnografic / Editie ingrijita si introducere de I. Datcu. — Bucuresti, 2001. — Vol. I. — 222 p.; Vol. II. — 216 p.; Vol. III. — 244 p.; *Marian S. F.* Mitologie romaneasca (Editie ingrijita de A. Olteanu). — Bucuresti, 2000. — 200 p.

6. *Niculita-Voronca E.* Datinele si credintele poporului roman adunate si asezate in ordine mitologica (Editie ingrijita de V. Durnea). — Iasi, 1998. — Vol. I. — 496 p.; Bucuresti, 1998. — Vol. II. — 495 p.; *Voronca E. N.* Datinele si credintele poporului roman. — Cernauti, 1903.

7. *Pamfile T.* Sarbatorile la romani: Sarbatorile de toamna si postul Craciunului. Studiu etnografic. — Bucuresti, 1914. — 216 p.; *Pamfile T.* Sarbatorile la romani: Sarbatorile de vara la romani. Studiu etnografic. — Bucuresti, 1911. — 234 p.; *Pamfile T.* Sarbatorile la romani. — Bucuresti, 1997; *Pamfile T.* Vazduhul dupa credintele poporului roman. — Bucuresti, 1916.

8. *Fochi A.* Datini si eresuri populare de la sfarsitul secolului al XIX: Raspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densusianu. — Bucuresti, 1976. — 392 p.

9. *Ghinoiu I.* Obiceiuri populare de peste an. Dictionar. — Bucuresti, 1997. — P. 37.

10. *Olinescu M.* Mitologie romaneasca. Cu desene si xilografuri de autor (Editie critica si prefata de I Oprisan). — Bucuresti, 2003. — P. 244.

11. *Ghinoiu I.* Obiceiuri..., вказ. праця. — С. 37.

12. *Там само.* — С. 128; *Fochi A.* Datini si eresuri..., вказ. праця. — С. 269.

13. *Marian S. F.* Sarbatorile la romani. — Bucuresti, 1898. — Vol. III. — P. 210-213.

14. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. — 1997. — Т. 20. — С. 3-5.

15. *Ruxandoiu P.* Folclorul literar in contextul culturii populare romanesti. — Bucuresti, 2001. — P. 270.

16. *Teodorescu G. D.* Poezii populare romane. — Bucuresti, 1886. — P. 211.

17. *Muslea I., Balea O.* Tipologia folclorului..., вказ. праця. — С. 372.

18. *Fochi A.* Datini si eresuri..., вказ. праця. — С. 267.

19. *Там само.* — С. 268.

20. *Там само.* — С. 269.

21. *Рикман Э. А.* Обряд вызывания... — С. 30.

22. *Fochi A.* Datini si eresuri... — С. 270.

23. *Рикман Э. А.* Обряд вызывания... — С. 31.

24. *Muslea I., Barlea O.* Tipologia folclorului... — С. 372.

25. *Fochi A.* Datini si eresuri... — С. 274-275.

26. *Berdan L.* Totemism romanesc. Structuri mitice arhetipale in obiceiuri, ceremonialuri, credinte, basme. — Iasi, 2001. — P. 74.

27. *Muslea I., Barlea O.* Tipologia folclorului... — С. 372.

28. *Рикман Э. А.* Обряд вызывания... — С. 34.

29. *Berdan L.* Totemism romanesc... — С. 74.

30. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — Вінніпег-Торонто, 1962. — Т. 4. — С. 369-370.

31. *Зеленчук В. С., Попович Ю. В.* Антропоморфные обряды... — С. 198-199.

32. *Там само.* — С. 199.

33. *Olteanu D.* Religia dacilor. — Bucuresti, 2002. — P. 435.

34. *Comsa M.* Reprezentari de dansuri rituale getice din sec. I in. Ch. // Thraco-Dacica. — 1987. — № 8. — P. 196.

35. *Berdan L.* Totemism romanesc... — С. 74.

36. *Olteanu D.* Religia dacilor... — С. 434-435.

37. *Кантемир Д.* Дескриеря Молдовей. — Кишинев, 1982. — P. 189.

38. *Fochi A.* Datini si eresuri... — С. 224-225.

39. *Muslea I., Barlea O.* Tipologia folclorului... — С. 367.

40. *Fochi A.* Datini si eresuri... — С. 268.

41. *Там само.* — С. 223.

42. Dictionarul limbii romane moderne. — Bucuresti, 1958. — P. 783.

43. *Oisteanu A.* Motive si semnificatii mito-simbolice. — Bucuresti, 1989. — P. 208.

44. *Balteanu V.* Dictionar de magie populara romaneasca. — Bucuresti, 2003. — P. 192, 239.

45. *Olteanu A.* Scoala de solomonie: divinatie si vrajitorie in context comparat. — Bucuresti, 1999. — P. 445-447.

46. *Marian S. F.* Mitologie romaneasca... — С. 28.

47. *Там само.* — С. 29-30.

48. *Там само.* — С. 30.

49. *Balteanu V.* Dictionar... — С. 243.

50. *Voronca E. N.* Datinele si credintele.... — 1903. — Т. I. — P. 806.

51. *Olteanu D.* Religia dacilor... — С. 448.

52. *Fochi A.* Datini si eresuri.... — С. 257; *Muslea L., Barlea O.* Tipologia folclorului... — С. 447; *Marian S. F.* Mitologie romaneasca... — С. 28-33.

53. *Balteanu V.* Dictionar... — С. 142-143, 210.

54. *Чеховський І. Г.* Обряд запрошення-заклинання буні — езотеричний спадок градівника Германа з Роз-

тік // Буковинський історико-етнографічний вісник. — Чернівці, 2003. — Вип. 5. — С. 226; Толстой Н. Очерки славянского язычества. — М., 2003. — С. 229, 235.
 55. Marian S. F. Mitologie romaneasca... — С. 32-33.
 56. Чеховський І. Г. Обряд запрошення... — С. 228.
 57. Marian S. F. Mitologie romaneasca... — С. 30-31, 34.
 58. Voronca E. N. Datinele si credintele... — 1903. — Т. I. — Р. 806.
 59. Pamfile T. Vazduhul dupa credintele poporului roman. — Bucuresti, 1916. — Р. 125.
 60. Fochi A. Datini si eresuri... — С. 254.
 61. Marian S. F. Mitologie romaneasca... — С. 31-32.
 62. Там само. — С. 32.
 63. Fochi A. Datini si eresuri... — С. 254; Muslea I., Barlea O. Tipologia folclorului... — С. 476.
 64. Fochi A. Datini si eresuri... — С. 256; Muslea I., Barlea O. Tipologia folclorului... — С. 476.
 65. Voronca E. N. Datinele si credintele... — 1903. — Т. I. — Р. 806.

66. Толстой Н. Очерки славянского язычества... — С. 97-98, 112, 134.
 67. Там само. — С. 131, 146.
 68. Gherman T. Metereologia populara. Observari, credinti si obiceiuri. — Bucuresti, 2002. — Р. 122.
 69. Marian S. F. Sarbatorile la romani. — Bucuresti, 1994. — Vol. II. — Р. 348.
 70. Voronca E. N. Datinele si credintele... — 1903. — Т. I. — Р. 806.
 71. Pamfile T. Sarbatorile la romani: Sarbatorile de vara la romani... — С. 212.
 72. Marian S. F. Sarbatorile... — 1994. — Vol. II. — Р. 288.
 73. Berdan L. Totemism romanesc... — С. 71.
 74. Gherman T. Metereologia populara... — С. 131.
 75. Там само. — С. 124.

Ritual rites of evocating and stopping the rain by Bukovynian Romanians are under complex study in the given article. "Kaloyan", "Paparude", individual ritual rites performed by ordinary peasants and ritual rites complex performed by "solomonars" — "contrsolomonars" aiming to evocate and stop the rain are explored in the article as well.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО КРИМСЬКИХ ТАТАР

Нурія АКЧУРІНА-МУФТІЄВА

Виготовлення ювелірних прикрас є глибоко самобутнім і традиційним видом мистецтва кримськотатарського народу. Століттями склалися й удосконалювалися традиції художньої обробки металу. Вироби татарських ювелірів XVIII-XIX ст. є у музеях Криму, Санкт-Петербурга, Москви. До нашого часу їх дійшло небагато. Ці предмети втрачалися частіше за інші, тому автор у своєму дослідженні спирається на документальний, фотографічний, усний матеріал і невелику кількість збережених зразків.

Виготовленням ювелірних прикрас у Криму займалися татари і цигани. Численні майстерні ювелірів у Бахчисараї та Карасубазарі розташовувалися на центральних вулицях. До XVIII ст. ювеліри працювали на замовлення окремих осіб. У зв'язку з виникненням цехових організацій у містах почали створюватися ювелірні майстерні — цехи (*кюмджи-ве-алтунджи*) філіграні (скані) і майстрів золотих

справ. Цехові організації зберігалися в Криму до кінця XIX ст.

Як відзначав У. Боданінський, культура кримських татар і ювелірне мистецтво зокрема поділяється на кілька періодів, залежно від культурних впливів, які переважали. Певне піднесення властиве художній культурі золотоординського періоду (XIII-XV ст.), яка перебувала під впливом культури ісламу, що йшла від арабів — перших учителів татар-мусульман — з Єгипту, Іраку, Персії, Малої і Середньої Азії [2]. З середини XV і до кінця XVIII ст. в ювелірному виробництві відчувається значний вплив турків-османів. А з кінця XVIII до початку XX ст., із втратою самостійності Криму, кустарна промисловість обслуговує тільки побутові потреби татар й існує у вигляді нечисленних цехових організацій. Ні держава, ні тодішні земства не звертали уваги на національні кустарні промисли, майже нічого не робили для того, щоб їм до-